

Метафара як сродак камічнага ў беларускай драматургіі

Метафара як адзін з відаў другаснай намінацыі займае надзвычай важнае месца ў мысленчым працэсе і ў мове, з'яўляючыся адным са спосабаў моўнага адлюстравання карціны свету цэлага народа або светабачання пісьменніка [1].

Метафарызацыя слова абумоўліваецца незвычайнай, нестандартнай для яго ў прамым ужыванні лексічнай спалучальнасцю, ствараецца семантычнай двухпланавасцю [2-5], узаемадзеяннем прамога лексічнага значэння слова (лексіка-семантычнага варыянта, далей – ЛСВ) і вытворнага (вобразнага, аказіянальнага), у выніку чаго метафара служыць не толькі сродкам наймення прадметаў і з'яў рэчаіснасці, але і выражэння суб'ектыўнай ацэнкі іх з боку прамойцы [6-7].

У мове мастацкіх твораў, у тым ліку драматургічных, метафара з'яўляецца адным з важных сродкаў стварэння камічнага эфекту [8-9]. Дзейнасць метафары як сродку камічнага залежыць ад лексіка-стылістычнай кантрастнасці яе пераноснага ЛСВ і суадноснага прамога, ад таго, наколькі метафара нечаканая, «смелая», яскравая: [Бушцец (узбуджана) :] *Ротны загадаў далей не лезці... Зараз іх «кацюшамі» прычэсваць будуць.* <...> (А. Дудараў. Радавыя). Камізм выдзеленай аказіянальнай метафары абумоўлены тым, што яе прамы ЛСВ ('расчэсваць, прыгладжваць грэбенем'), які лагічна не суадносіцца з прамым ЛСВ назоўніка *кацюша*, сумяшчаецца ў кантэксце з пераносна-вобразным ('абстрэльваць').

У драматургічных творах у функцыі выражэння камічнага ўжываюцца пераважна дзеяслоўныя метафары, пераносныя ЛСВ якіх рэалізуюцца ў мінімальным мікракантэксце – словазлучэнні. Шырокае ўжыванне дзеяслоўных метафар абумоўлена хутчэй за ўсё тым, што «семантычная структура дзеяслова больш ёмістая і гнуткая, чым усіх іншых граматычных катэгорый» [10]. Такая асаблівасць дзеясловаў дае магчымасць драматургам, выкарыстоўваючы дзеяслоўныя формы, якія ў розных кантэкстах ускладняюцца «канататыўна-сацыялагічнымі і суб'ектыўна-мадальнымі характарыстыкамі» [11], дасягаць значных мастацкіх эфектаў, у тым ліку камічных.

Паводле семантычнай класіфікацыі як найбольш распаўсюджанай, якая ўлічвае характар суадносных паняццяў (рэферэнта і агента) [11, с. 32] і кірунак сэнсавага развіцця, абумоўлены ўласцівасцямі і якасцямі дэнататаў [12], у драматургічных творах можна вылучыць наступныя тыпы і разнавіднасці метафар.

1. Найбольш пашыраны анімістычныя метафары, у якіх адлюстроўваецца адухоўлены чалавекам навакольны свет. Разнавіднасцю гэтага тыпу метафар з'яўляюцца заамарфізмы (перанос «дзеянне жывёлы → дзеянне чалавека»), якія характарызуюцца сінкрэтычнай, намінацыйнай і экспрэсіўна-ацэначнай (пеяратыўнай), функцыяй. Чалавеку могуць прыпісвацца дзеянні наступных прадстаўнікоў жывёльнага свету:

а) рыб: [Алік:] *Што такое, дарагі мой? Л ю д а ч к а не клюе?* [Бладыка:] *Л ю д а ч к а клюнула, і, па-мойму, надзейна. Я хацеў бы неадкладна, сёння ж, заняцца ёю.* <...> (Н. Гілевіч. Патрыярхальны Дзядовіч). Параўн.: *клюнула*

(рыба) – прам. 'схапіла прынаду, насадку на вудачцы' і *кльнула* (Людачка) – перан. разм. 'спакусілася';

б) птушак: [Стась:] *Ну чаго ж вы так расквакталіся над ёй? У яе яшчэ ўсё жыццё наперадзе. Будзе і каханне і ўсё, што захоча. Захоча, дык заўтра за ёй дваццаць пабягуць.* (К. Губарэвіч. Салодкі месяц). Параўн.: *расквакталіся* (куры) – прам. 'пачалі моцна і доўга квактаць' і *расквакталіся* (вы) – перан. разм. 'хутка, адрывіста загаварылі, выказваючы некаму спачуванне'. [Шымак (ходзіць, раздумваючы, па зборні, сярдзіта) :] *Ну, годзе, годзе! Ша!.. Рассакаталася ты вельмі!.. І што ты ў справах разумеш?..* (Я. Дыла. Юнак з Крошына). Параўн.: *рассакаталася* (курыца) – прам. 'раскудахкалася, утвараючы сокат' і *рассакаталася* (ты) – перан. разм. 'хутка, не сціхаючы гаварыла'.

2. Антрапамарфічныя метафары, якія ў адрозненне ад анімістычных абазначаюць дзеянне чалавека, што ажыццяўляецца нежывым прадметам: [Нагорны:] *Вось таму і з а в о д кульгае.* (Е. Міровіч. Перамога). Параўн.: *кульгае* (чалавек) – прам. 'ходзіць, чыгільгаючы, нясмела ступаючы на карацейшую ці балючую нагу' і *кульгае* (завод) – перан. разм. 'мае недахопы, непаўнацэнны ў якіх-н. адносінах'. [Загуменная:] *Ой, якая прыгожая музыка ў вас! Проста сэрца ў ёй купаецца!* <...> (М. Матукоўскі. Мудрамер). Параўн.: *купаецца* (дзіця) – прам. 'апусціўшыся ў ваду, абмываецца, плавае, асвятляецца' і *купаецца* (сэрца) – перан. 'цешыцца, мае асалоду ад чаго-н.'.

3 іншых, менш пашыраных, разнавіднасцей дзеяслоўных метафар адзначым наступныя.

1. Метафары, якія рэалізуюцца пры ўжыванні дзеясловаў з нязвыклымі для іх у прамых ЛСВ словамі. Гэта могуць быць:

а) назоўнікі (прамыя дапаўненні) з абстрактнай семантыкай: [Сабковіч:] <...> *О, я хаця і не лізнуў кніжнай адукацыі, дык што... але згадаў сваім дурным розумам, што грошы ўвядуць мяне ў вышэйшыя сферы, дык што... <...>* (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты). Параўн.: *не лізнуў* (талерку) – прам. 'не правёў языком' і *не лізнуў* (адукацыі) – перан. разм. 'не атрымаў';

б) назоўнікі (дапаўненні) лексіка-семантычнай групы "чалавек": [Лушка:] *Хопіць на жонцы ездзіць! Карову падой, агарод прапалі, абед звары, парася пакармі, посуд прыбярэ, бялізну памый, спаць вас пакладзі, ды каб мулка не было.* <...> (А. Макаёнак. Лявоніха на арбіце). Параўн.: *ездзіць* (на веласіпедзе) – прам. 'умець карыстацца якім-н. сродкам перамяшчэння' і *ездзіць* (на жонцы) – перан. разм. 'выкарыстоўваць у сваіх інтарэсах';

в) назоўнікі (дапаўненні) апрадмечанага дзеяння: [Вырвіч:] <...> *І вось ужо маю раз па патыліцы: з брыгадзіраў мяне вон, вымову мне прысмалілі, у газеце надрукуюць...* (Э. Самуйлёнак. Пагібель воўка). Параўн.: *прысмалілі* (човен) – прам. 'злёгка пасмалілі' і *прысмалілі* (вымову) – перан. груб. 'абвінавацілі ў чым-н.';

г) назоўнікі (дзеінікі) нярэчыўнай семантыкі: [Кручкоў:] <...> *Пане Куторга, у цябе яшчэ не вельмі курыцца чупрына, – ты вядзі пункты, а мы пакруцімся, прыпяваючы.* (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта). Параўн.: *курыцца* (дым, туман, снег, пыл і пад.) – прам. 'паднімаецца ўверх, кружыцца' і *курыцца* (чупрына) – перан. 'віецца' (пра валасы).

2. Метафары – назвы дзеяння, што ажыццяўляецца чалавекам і накіроўваецца не на жывёлу, а на чалавека: [Харкевіч:] *Сказаць папраўдзе, ён за дзяўчына й маёй палюе... Кавалер з чырвоным носам. Ну, дарагія мае, чым жа вас пачаставаць? Можа па чарцы зробім? А ці не?* (Э. Самуйлёнак. Пагібель воўка). Параўн.: *палюе* (за перапёлкай) – прам. 'займаецца паляваннем' і *палюе* (за дзяўчынай) – перан. разм. 'высочвае, дамагаючыся рукі і сэрца'.

3. Метафары з антыфразісным ЛСВ («дзеянне → антыдзеянне»). Вымаўленыя з асаблівай інтанацыяй, такія метафары вызначаюцца адметнай іранічнай афарбоўкай і канатацыйным энантыясемічным ЛСВ: [Хведар (ідзе да рыззя, адкідвае яго. Пад ім некалькі гранат, пісталетаў, гурба патронаў.):] *Гэта прыдумаў? <...> Я цябе [Славік] зараз... прыгалублю...* [Жэня:] *А ты дужы. З выгляду трасцінка, а дужы...* (А. Маўзон. Дарога праз ноч). Параўн.: *прыгалублю* (дзіця) – нар.-паэт ‘прылашчу’ і *прыгалублю* (цябе) – перан. разм. ‘правучу’.

4. Метафары, якія ўтвараюцца пры рэалізацыі дзеясловамі станавага ЛСВ: [Аркадзіна:] *Вы ж дома не стыкаецеся... Матляецеся то ў горад, то з горада, быццам без вас пяцігодка не будзе выканана. З папкой не разлучаецеся.* [Мікіта Сямёнавіч:] *Сіла інерцыі, даражэнькая Ганна Барысаўна. Усё жыццё працаваў у органах народнага кантролю і ніяк не магу затармазіць.* (К. Губарэвіч. З вяршыні відаць далей). Параўн.: *затармазіць* (матацыкл) – прам. ‘спыніць, збавіць ход пры дапамозе тормаза’ і *затармазіць* – перан. разм. ‘спыніць актыўную дзейнасць’.

5. Метафары, якія рэалізуюцца ў дзеясловах з аказіянальным прыназоўнікавым кіраваннем: [Юзэф:] *Ага, успомніў яшчэ. Слухайце, дзядзечка. (Спаткнуўся). А, каб цябе! А за тое, што Міхаська ўцёк, дык пана Казімежа, які за Агнешкай прысмальвае, за недагляд таксама арыштавалі.* (Е. Міровіч. Перамога). Параўн.: *прысмальвае* (лодку) – прам. ‘злёгка пакрывае смалою’ і *прысмальвае* (за Агнешкай) – перан. разм. ‘заляцаецца’.

Такое дзеяслоўнае кіраванне можа быць патэнцыяльным (нерэалізаваным): [Маці:] *Біца буду зараз, вось як!* [Бабка:] *Ану спрабуй, я калі дзьмухну... <...> (У. Галубок. Ветрагоны). Параўн.: дзьмухну* (на яе) – прам. ‘перарывіста, з перапынкамі падзьму’ і *дзьмухну* – перан. груб. ‘моцна, з размаху стукну’.

Існуе меркаванне, што для дасягнення камічнага эфекту могуць быць выкарыстаны толькі індывідуальна-аўтарскія метафары [13]. Аднак з такім меркаваннем цяжка пагадзіцца. Фактычны матэрыял сведчыць, што побач з індывідуальна-аўтарскімі метафарамі ў драматургічных творах шырока выкарыстоўваюцца як сродак камічнай намінацыі агульнамоўныя (пазтычныя) метафары і значна радзей – прывычныя: [Віктар (чытае загаловак) :] «*Яе роль...*» *Ну-ну...* (Моўчкі чытае з Нэляй). [Нэля:] *Не думала, што цябе так размалююць...* (К. Губарэвіч. Галоўная роля). Параўн.: *размалююць* (вазу) – прам. ‘пакрыюць рознымі, звычайна яркімі фарбамі’ і *размалююць* (яго) – перан. ‘пакажуць у прыхарошаным выглядзе, перахваляць’.

Апрача простых у драматургічных творах зрэдку сустракаюцца разгорнутыя метафары, якія складаюцца з некалькіх метафар, пабудаваных на розных асацыяцыях, і выступаюць яркім камічным сродкам вобразнага маўлення: [Міхал Такарчук:] *<...> А пасля, калі цара скінулі, я думаў: не трэба ўжо і кашулі скідаць, зямля будзе. Аж як прыйшлося, добра кажа, дык няхай такую рэвалюцыю пяруны высмаляць* (К. Чорны. Бацькаўшчына). Разгорнутая метафара *рэвалюцыю пяруны высмаляць*, якая ўваходзіць у склад кленіча, вобразна, з добрай доляй сарказму выяўляе гнеў персанажа, абуранага сваім гаротным жыццём.

Такім чынам, для выражэння камічнага эфекту ў беларускай драматургіі выкарыстоўваюцца дзеяслоўныя метафары (пераважна простыя) розных семантычных тыпаў і разнавіднасцей. Мастацкі эфект метафар залежыць найперш ад ступені семантыка-стылістычнага разыходжання іх намінацыйна-першасных і другасных ЛСВ, што абумоўлена адметнай спалучальнасцю слоў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Лезметс Х. Д.* Компаративность и метафоричность в языках разных систем // Метафора в языке и тексте. М., 1988. С. 92.
2. *Черкасова Е. Т.* О метафорическом употреблении слов (по материалам произведений Л. Леонова и М. Шолохова) // Исследования по языку советских писателей. М., 1959. С. 9.
3. *Арутюнова Н. Д.* Метафора // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 296.
4. *Буйницкая Т. А.* Языково-стилистические средства юмора и сатиры в публицистике Эгона Эрвина Киша: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Львов, 1967. С. 16-17.
5. *Кавалёва М. Ц.* Метафарызацыя // Беларуская мова: Энцыкл. Мн., 1994. С. 344.
6. *Черкасова Е.Т.* Опыт лингвистической интерпретации тропов // Вопросы языкознания, 1968, № 2. С. 35.
7. *Федоров А. И.* Образная речь. Новосибирск, 1985. С. 62.
8. *Мурзина М. Н.* Языковые средства комического в рассказах А. П. Чехова // Уч. зап. Красноярского гос. пед. ин-та. Красноярск, 1963. С. 161.
9. *Рядченко Н. Г., Шевчук Л. В.* Юмористическая метафора в романах И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев» и «Золотой теленок» // Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеши, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова. Киев, 1991. С. 140.
10. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове). 2-е изд. М., 1972. С. 339.
11. *Старычонак В. Дз.* Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў). Мн., 1997. С. 30.
12. *Корольков В. И.* Семасиологическая структура метафоры // Уч. зап. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. Мориса Тореза, 1968. Т. 41. С. 56.
13. *Вакуров В. Н.* Речевые средства юмора и сатиры в советском фельетоне. 2-е изд. М., 1969. С. 41.

S U M M A R Y

The article deals with the most important semantic types of verbal metaphors as an active expression mean of a comical effect in Byelorussian dramaturgy.

Поступила в редакцию 4.04.2001

УДК 808.26-313.1

И.М. Петрачкова

Мир имен в художественной прозе В.П. Астафьева

Имена и названия являются неотъемлемым элементом текста художественных произведений, слагаемыми стиля писателя, одним из средств, создающих художественный образ. Изучением круга вопросов, связанных с выбором, употреблением, смысловой нагрузкой художественных текстов, занимается наука, стоящая на стыке лингвистики и литературоведения, называемая поэтической ономастикой.

Часто ли мы обращаем внимание на значение и форму имен героев произведения? В большинстве случаев читатель лишь принимает наименование персонажей и другие имена собственные как должное, не вникая в суть они-